

ÉLES ÁRPÁD

A SZEMLÉLŐK EGYETÉRTÉSE

Franz Kafka *Betrachtung* című kötetének fordításairól

Ahogy Peter V. Zima megfogalmazta *Komparatistik* című módszertani munkájában, a fordítás témakörének egésze nem tartozik komparatistika tárgykörébe, csak az irodalmi fordítás, mivel esetében nem pusztán nyelvi átvitelről, hanem esztétikai többletek mozgásának vizsgálatáról van szó, esztétikai normák működéséről, melyek társadalmi, csoportbeli relációkban jönnek létre.¹ Az irodalmi fordítás ezáltal sosem független az interpretációtól és a recepciótól. Dolgozatom tárgyaképp ezért olyan szövegeket választottam, melyek nyelvi tömörségük által némileg ellenállnak azon időbeli eltolódásnak, mely eredeti és célnyelv között felfedezhető. Franz Kafka korai írásai ezek, és Tandori Dezső fordításai, melyek között már a megjelenés által is ott tátong hatvan év; Kafka a tízes évek Prágájának német nyelvén írt, Tandori fordításai pedig a hetvenes évek elején jelentek meg magyarul. Számomra – német nyelvtörténeti ismeretek híján – az maradt, hogy a *Betrachtung* című kötet nyelvét egy lehetséges német nyelvként fogjam fel, melyet összehasonlítok az 1973-as magyar kiadás² nyelvével. Ez abból a szempontból is indokolt lehet, hogy a rövid parabolák kapcsán nem fordítástörténeti, hanem fordításelméleti esszét írok, melyben talán az értelmezői hajlam erősebb a kelleténél. A fordítás problémái közül leginkább azok érdekelnek, melyek a szövegek megértésének közelében leledzenek, ott fejtik ki hatásukat. A dolgozat nem fordítás-bírálat: természetesen nem arra szeretnék utalni, hogy a fordító, Tandori Dezső elrontott volna valamit; éppen ellenkezőleg: pontos fordításai és értelmező esszéje, melyben ezeket a darabokat elemzi, keltették fel érdeklődésem az eredeti Kafka-szövegek iránt, ezt az esszét is nehezebb lenne megírni, ha olyan fordítás(oka)t használnék, melyek jelentéseikkel félrevisznek Kafka paraboláitól.

A fordítás lehetetlenségének gondolata megjelenik Walter Benjamin esszéjében, melyben a nyelv nem is emberi eredetű. Mint ahogy *A szirének hallgatása* bevezető írásából is kiderül, Benjamin szemantikája helyenként összeér a teológiai értelemben vett nyelveredettel, és ezért én nem érzek elég bátorságot arra, hogy teoretikus passzusait tárgyaljam. A fordítás

lehetetlenségének gondolatával megérintette Paul de Man, aki azonban retorikai munkáiban (pl.: Az olvasás allegóriái) a nyelvi reprezentáció modelljét használja, s aki némileg hozzáférhetővé tette számomra a Benjamin által mondottakat. De Man így értekezik a fordítás anomáliájáról. „A fordítás, mint eljárás, ha egyáltalán annak nevezhető, változást és mozgást idéz elő, élet benyomását kelti, csakhogy egy életen túli életét, mert a fordítás az eredeti halott voltát is felfedi egyszersmind”,³ írja Paul de Man, Walter Benjamin *A szirének hallgatása* címet viselő fordításelméleti passzusait olvasva. A fordításban, folytatja, ezek szerint mindig jelen van a *kin*, a szenvedés, ám ez a *kin* nem a rossz fordítások folyományaképpen van jelen, nem egyes fordítók állapotát jelöli, hanem általában a fordítás mellékhatása; a fordítások kínjai „nem az emberre vonatkoznak”. Tovább idézve de Mant: „A szóban forgó szenvedés, a kudarc hangsúlyozottan nem emberi kudarc, nem a szubjektív tapasztalatra vonatkozik.”⁴ A probléma magja magában a nyelvben van; a kiinduló nyelv válik a fordítás által életen túlivá, az eredeti létének ténye miatt a célnyelvi tevékenység szenvedővé. A *kin* emellett ott lappang a mindenkori értelmezésben is, ha Kafka szövegeit olvassuk. Ez a hézag, ez a lehetetlenség adott, és erről ír Tandori Dezső egyik esszéjének bevezető bekezdéseiben.

Épp-hogy-senki

„Az első ciklus címét (*Szemlélődés*) a német eredeti *Betrachtung* határozottabb, nem tudom mennyivel pontosabb, leszorítottabb értelmezésével inkább vagy *Szemügyre vétel*-nek vagy *Szemlélet*-nek fordítanám most”⁵ – írja Tandori Dezső esszéjében, melyben az 1912-ben megjelent, Franz Kafka *Betrachtung* című kötet kisebb darabjainak szentel figyelmet. A *szemlélődés*, mint ahogy az esszé folytatásából is kiderül, valamilyen bizonytalan, esetleges pozíció kölcsönöz a narrátornak, azt sugallja, elbeszélője valamilyen passzív, impresszionista szerepkörbe tűnik föl, figyelme e tekintetben nem kitartó, nem folyamatos, tárgyai költőien tűnékenyek.

A *szemlélet* ezzel szemben valamilyen általánosabb, kontinuitással bíró intenciót tükröz; Tandori az értekezés további részeiben használja „életszemlélet”-ként is. Egy *szemlélet* megelőlegez bizonyos magatartásformákat, például a szereplők viszonyát bizonyos tárgyakhoz, jelenségekhez, vagy pedig – és ez az irodalmi fordítás témájában talán elsődlegesebb – a narrátor viszonyát tárgyaihoz, mely nyelvhasználatában jut kifejezésre. A Kafka-kötet harmadik lehetséges magyar címe: *szemügyre vétel*. Ez utóbbi konkrét cselekvésre utal; egy

bizonyos tárgy pontos megismerésének folyamatára. A *szemügyre vétel* esetében a Kafka szövegeit létrehozó narrátorok nem általános, bármikor előbukkanó beszélők, hanem nyelvükkel az írás/olvasás jelenidejére utalnak. Nyelvük ezáltal a konkretizáló, megnevező retorika mentén jön létre, eltávolítva minden olyan megszólalási módot, mely az általánosságba vezetné tárgyával az olvasót. A három kifejezés lényegi jelentéskülönbségre világítanak rá, csupán eredetük azonos, ezzel szemben a német *die Betrachtung* szó mind a három jelentéssel bír. A jelentésbeli eldöntetlenség nem véletlen – Kafka korai írásaiból álló kötet címe az affektív szinonimák által válik poétikussá. Magyarban azonban szemlélődés, szemlélet, szemügyre vétel külön alakok; máris megvan a hézag az esetleges fordításban. Tandori interpretációja szerint a korai Kafka-rövidpróza sajátos poétikával bír; ám nem a retorizáltság értelmében figuratívak ezek a szövegek, hanem egy olyan szóserintiség által, mely éppen a trópusok kirekesztésével válik retorikussá. „Költőinek nem „költői prózaként” neveztük Kafkának ezt a világát, hanem a tömörsége miatt”.⁶ A szövegek nyelvének tömörsége onnan eredeztethető, hogy a mondatok a cselekvés/történés alapvető szituációra utalnak. A szövegek igei szinten mellérendelők, ám nem a mellérendelés szintaktikai értelmében, hanem a cselekvést/történést kifejező szerepükben; a *laufen*, *beginnen*, *spazieren* stb. igék egyazon lehetséges cselekvési háló darabjai, jelentőségük egyenrangúnak tekinthető. Mindegy ugyanis, hogy a *Séta, hirtelen* (*Der plötzliche Spaziergang*) narrátora otthon marad-e, vagy kilép lépcsőházának sötétjén keresztül az utcára. Ám az idő előre haladtával a narrátor feladata nem a választás, a cselekvést/történést kifejező igék nem alternatívái a narratíváknak; a szöveg, melynek eseményességét, elbeszélhetőségét megteremtő nyelvi szint elemei, azaz az igék a variabilitásnál esetlegesebb szerepbe kerülnek. A *Séta, hirtelen*, cselekményét tekintve *Az utcai ablak* című darabbal lesz rokonítható, ahol a narrátor el sem hagyja szobáját. Tandori lát tematikus-nyelvi kapcsolatot az egykor általa fordított kisebb darabok között, állítja, olvashatóak egy történetként. A szövegek a nyelv viszonyait tartalmazzák, néhol teljes mértékben hiányzik belőlük az irodalmi kontextusra történő utalás. „Szó sincs róla tehát, hogy ebben az „egyetlen történetben” egyetlen motívum – a szorongás stb. – uralkodna, és a fekete szín sem másként: egészen reálisan fordulgat elő, amiképpen arra a roppant valóság-hű részletekre is van figyelme az írónak, hogy távolodván hazulról, „combunk hátsó felét csapkodjuk”,⁷ írja Tandori Dezső a *Séta, hirtelen* a karkai szorongás és egyéb hozzá kapcsolható motívumok hiányáról. A darabok e szervetlenségnek, kontextus nélküiségüknek következtében összekapcsolhatók; amolyan *nem-helyzetek*, egy szorosabb olvasás során ellenállnak az irodalmi értelemben vett alárendelő, kategorizáló

szándéknak, megmaradnak maguk egymásra utaltságában. *Az utcai ablak és a Séta, hirtelen* narratíváinak kimeneteleként, végkifejleteként a következőket idézném:

[...] Und steht es mit ihm so, daß er gar nichts sucht und nur als müder Mann, die Augen auf und ab zwischen Publikum und Himmel, an seine Fensterbrüstung tritt, und er will nicht und hat ein wenig den Kopf zurückgeneigt, so reißen ihn doch unten die Pferde mit in ihr Gefolge von Wagen und Lärm und damit endlich der menschlichen Eintracht zu.⁸

De ha úgy is áll a dolog, hogy semmit sem kutat, és csak mint fáradt ember szemét a nagyközönség és az ég között fel-le jártatva, lép az ablakpárkányhoz, és nem akar semmit, és egy kicsit hátrahajtja fejét, mégis magukkal ragadják lent a lovak, kocsik között, zajban sodorják, s ily mód végre: az emberi egyetértés felé.⁹

[...] Verstärkt wird alles noch, wenn man zu dieser später Abendzeit einen Freund aufsucht, um nachzusehen, wie es ihm geht.¹⁰

Felfokozza csak mindezt, ha ezen a késő órán még egy barátot is felkeresünk, hogy megnézzük hogy s mint van.¹¹

A két szöveg utolsó mondataiból látszik; az esemény lehetősége esetleges, a narrátor relatív távlatokat nyit. Ez a narratív esetlegesség jellemző továbbá az *Elhatározások (Entschlüsse)*, az *Útban hazafelé (Nachhausweg)* és a *Kirándulás a hegyekbe (Der Ausflug ins Gebirge)* című szövegekre is. Ám a cselekvést/történetet csupán kifejezik az igék Kafka rövid prózájában, ám korántsem tételezik, kontextualizálják. A lehetséges cselekvéseknek, történéseknek magja – és így a fordítási probléma perspektívája – az alany, a cselekvő kérdése, aki ezekben a parabolákban azonos a narrátorral. Kafka ezen a ponton rejt el valamit nyelvében, ami az elbeszélés esetlegességét, sőt létezésének kérdésességét eredményezi. Tandori értelmezőként fontos szerepet tulajdonít a cselekvőnek: „ezek az elbeszélések akárha ugyanazoknak a szereplőknek változó fellépéseivel mindig egy-egy külön kis egésszé: „szereplőknek” itt nem személyeket, hanem *érzeteket* neveznék.”¹² Az „elbeszélés” fogalma igék által van determinálva. Az igék azonban passzív

nyelvi réteget képzik a *Betrachtung* szövegeinek. Itt Kafka prózáját olyan retorika működteti, hogy a cselekvő többértelműsége, homályos meghatározása, netán meghatározatlansága, meghatározhatatlansága megkérdőjelezi magát az elbeszélés által tételezett folyamatot. A rövid darabok poétikája, nyelvi alkotóereje ebben áll: a lehetséges cselekvők halmazának kitágítása és egyben felszámolása. Dolgozatomban vizsgálható szövegek köre szűkül; azok a darabok lesznek az értekezés tárgyai, melyekben exponálható némiképp ez a személyi eldöntetlenség, a poétika, mely az előbb felvázolt „nyelvi hiány” eredménye. Ekképpen kimarad *Az utas (Der Fahrgast)* című szöveg, jóllehet Tandori Dezső gazdagon elemzi, szereplők jelenléte révén itt túldeterminált lenne, emellett a monogramozott szereplőket tartalmazó *Elhatározások (Entschlüsse)* sem szerepel majd a sorok között. A legérdekesebb darabok véleményem szerint azok, melyekben a cselekvő-alanyi aspektus a legerősebb (és egyben érvényét, önállóságát tekintve a leggyengébb): a *Séta, hirtelen* és a *Kirándulás a hegyekbe*.

A *Kirándulás a hegyekbe* című szöveg megszemélyesített Épp-hogy-senkije (Niemand), egyszerre ad lehetőséget arra, hogy beléptessünk lehetséges szereplőket történetbe, s hogy hangsúlyozódjon a narrátor „magánya”, valamint az eseménytelenség. Talán a tagadó névmás miatt explicit formát kap itt a jelenlét hiánya, vagy: a hiány, mint jelenlét. Az összehasonlítás kedvéért következzen két idézet szöveg(ek) lényeges pontjáról.

[...] Ich habe niemandem etwas Böses getan, niemand hat mir etwas Böses getan, niemand aber will mir helfen. Lauter niemand. Aber so ist es doch nicht. Nur daß mir niemand hilft -, sonst wäre lauter niemand hübsch. Ich würde ganz gern – warum denn nicht – einen Ausflug mit einer Gesellschaft von lauter Niemand machen.¹³

[...] Senkinek sem ártottam, senki sem ártott nekem, de segíteni sem akar senki. De ez sem áll azért. Épp hogy senki. Csak hogy senki sem segít – különben az épp-hogy-senki nagyon is jó lenne. Kész örömet – miért ne – kirándulhatnék épp-hogy-senkik társaságában.¹⁴

Az idézett szövegrészben látszik, miképpen válik a tagadó névmás szereplővé, vagy ahogy Tandori fogalmaz, „érzet”-té. A német szövegben nagy kezdőbetűvé alakul, ami konvencionálisan kicsi, s talán ennyi metajelölés szükséges a tartalmi többlet kifejezésére. Azonban a magyarban problémásabb

lett volna a „Senki” használata, ugyanis társadalmi asszociációkat eredményezett volna; ha ilyesmit olvasnánk, úgy értelmeznénk, hogy a narrátor népszerűtlen személy társaságába akar keveredni – olyan emberrel akar kirándulni, akit nem sokra tartanak az emberek. A magyarban eltolódott volna a jelenlegi közbeszéd jelentésrétegébe valami, ami irodalmisága miatt totális vagy figuratív. (Lehetett volna még: sENKI, ám ilyen dekonstruktív forma aligha képzelhető el egy Kafka-szövegben.) Erre talált Tandori egy „hütlén”, mégis koherens megoldást: a „Lauter niemand” – „épp hogy senki” – alakot vonja össze, jóllehet a német szövegben továbbá csak egyszer szerepel. Tandori ezzel el is mozdult a Niemand eredetijétől, ám a koherencia kedvéért beidézett egy korábbi fordulatot. Az épp-hogy-senki kötőjeles alany alkalmazása nem tűnik erőltetettnek, és így talán a magyar fordítás némileg költőibb az ismétlés eszköze által, mivel a német niemand – akár kis- akár nagybetűvel írva – szervebben illeszkedik egy német mondatba, mint a Tandori-megoldás egy magyar szövegbe.

A *Kirándulás a hegyekbe* erősebb határozatlanságának másik eszköze a feltételes módú igék sora, a cselekvés helyett egyértelműen a cselekvés lehetséges formáira utalnak. Más a helyzet a *Séta, hirtelen* – kissé paradox, elliptikus – című szöveg esetében. Végig kijelentő módú igék szerepelnek a mondatokban, erre a szövegre talán jobban igaz, amit korábban az igék mellérendelő szerepéről írtam. A „cselekmény”-t tartalmazó első mondat retorikai értelemben repetitívnek tekinthető; azon nyelvi aktus újbóli ismétlését olvashatjuk, mely kilátásba helyezi a cselekményt. Az „otthon maradni”, „házi köntöst öltetni” stb. tartalmi egységek bármennyire is egy mondatba tartoznak, elszigetelődnek egymástól, nem adnak kategorikus rendszert, tartalmi ívet a mondatnak, érvényüket tekintve így egyenrangúak. A *Séta, hirtelen* című parabolában az alany kérdése sokkal problematikusabb. A német „man” általános alany használata kijelölhetetlenné teszi a szereplőt, végképp „érzet”-té. A német szövegben megvan a cselekvés és a cselekvés kilátásba helyezése közötti ingadozás; a harmadik személy hol konkrétan, hol üres helynek cseng a mondatokban. Tandori Dezső fordításában az általános alanyt a többes szám második személy fejezi ki, mely ugyan az általános olvasatot erősíti, a többes szám kitágítja a lehetséges szereplők halmazát; a „végleg elszántuk magunkat”, „otthon maradunk”, „kabátot váltunk” típusú formák aposztrófikus beszédhelyzetet teremtenek – a megszólítással az olvasás és a szövegbeli „cselekvés” közösségképzetét konstruálják. Ezzel szemben a német nyelvű eredeti kettős beszédével, mely kétségtelenül bír némi megszólító többlettel, prózaian távolságtartó, ám a magyar fordítás különbözősége a fordítás

lehetetlenségéből, az alternatívák hiányából következnek. Ha a magyar általános alany másik fajtáját használja, „Ha az ember végleg úgy dönt, hogy otthon marad, és házi kabátot ölt”, a fordítás ismét elsodródott volna a közbeszéd irányába, és így a repetitív Kafka-parabola hamis, göcsörtös nyelvvel bírna. A német eredeti esetében megvan az a jelentésbeli ingadozás, amit Tandori Dezső interpretatív esszéjében tárgyal a kötet címével kapcsolatban. A cselekvés, amennyiben így olvassuk a *Séta, hirtelen* című szöveget, a konkrét retorikája a *Betrachtung* címnek *Szemügyre vétel* formájában történő értelmezéséhez vezet. Ebben az esetben működik elbeszélésként a szöveg, az igei rész valamilyen folyamatot tételez. A kettős olvasat másik fajtája, hogy általános, lehetséges cselekvéseket olvasunk; ekkor a cselekvés helyett történés megy végbe, a *szemlélet* magatartásformákat megelőlegező jelentése érvényesül. A kettős beszéd által, mely cselekvés és történés között ingadozik, s mely nem kötelezi, nem kötelezheti el magát egyik narratív forma mellett sem, a narrátor sorsa azonosul nyelvének sorsával, minden, ami körülötte zajlik, nem az ő vonatkozása. Tandori szavaival: „A „jóformán semmi sem történt” között terül el az a – Kafka szerint s joggal kísértetiesnek érzett világnyi különbség, melyet átszelve esélyünk van rá, hogy másutt mégis önmagunk legyünk.”¹⁵

A Kafka-szövegek mondatainak tárgya a mondat – a nyelv megszületése. Ahogyan a Kleist *A gondolatok fokozatos kialakulása beszéd közben* vagy *A marionettszínházról* című esszéjében létrejön a gondolat, úgy válik cselekvővé az elbeszélő, nyelve pedig performatív aktussá. A szereplőnek, nem elbeszélő és nem elbeszélő személynek „betűteste” van, ahogy Stefan Willer, a szöveg német értelmezője írja.¹⁶ A nyelv tárgya az, amit közölni akar, a jelen esetben maga a nyelv. Kafka rövidprózája esetében is hasonló dolog áll fenn, és így a fordítás feladatának lehetséges ideje némiképp egybeesik a szöveg létrejöttével; mozgásban lévő, éppen épülő szöveget fordítani – a fordítással egyidejű értelmezés következtében – annyit tesz, mint szöveget létrehozni. Kafka ugyanis szövegeinek puritán tömörsége által nem is szövegeket, hanem valamilyen szövegben kódolt modellt hagyott az utókorra, melynek minden fordítás – hogy a benjamin-i fogalommal éljek - az emlékezete. Példázatossága így erősíti Theo Elm egyik tételmondatának értelmét, mely a parabola megértésének történeti konklúziójául szolgál, és amit én most a gondolatmenetből kissé kiragadva, történeti jegyek figyelembe vétele nélkül használlok fel: „a modern parabola változatai a maguk sajátos módján az olvasót nem vagy nem csak pozitíve megfogható értelemhez vezetik el, hanem önmagához mint értelmezőhöz vezetik vissza.”¹⁷ Írói és olvasói intenció azonosul, vagy kissé tandorisan:

„összemásolódik”. A szövegolvasás során elvárt szerepek többértelműségéről a *Séta, hirtelen* német értelmezője is értekezik a „man” tisztázatlan narratív szerepe kapcsán. „Wo aber bleibt die Differenz zwischen Beobachtern und Beobachtetem, wenn doch das „man” nichts anderes ist als gleichfalls Figur – nämlich pronominaler Ausdruck – des Allgemeinen?”¹⁸ Akár kijelentő mondatként is olvashatnánk az idézett részt; ebben rejlik a rövid szövegek figurativitása; egy nyelvet használ, mely költőien egyszerű formában magában hordozza metanyelvét, és így az a fajta jelentésbeli lebegtetésből, újraolvashatóságból származó meghatározhatatlanság, amely a parabolát az allegória értelmezési kényszerével némileg szembeállítva jellemzi, válik tömör nyelv, önelbeszélő grammatikus formák tárgyává.

„[...] der menschlichen Eintracht zu, azaz „az emberi egyetértés felé”, mely *Az utcai ablak* című parabola vége, és ami Tandori Dezső esszéjének címét adja. Az „egyetértés” semmiképp nem utal a „megértés” (verstehen) fogalmára, mivel ez egyik elbeszélésnek sem célkitűzése. Az *Eintracht* fogalma inkább a *Betrachtung* rokonságában van, talán testvérek is. Kétségtelen, homonim gyökük van, ám jelentésük szótári értelme távoli, csupán a Kafka-olvasás kapcsolhatja össze őket. Egyetérteni annyit tesz, egyet látni és egyet mondani. Aki szöveget olvassa, ugyanazt szemléli, veszi szemügyre, ugyanaz a szemlélete. A parabola interpretációjának tanulságával azonban ironia adódik hozzá; a másodlagos (nem narratív) értelem örökös behelyettesítésének játéka egyaránt az *Eintracht* ellentétes jelentéseinek körébe mutat; aki szöveget olvassa, nem tud ugyanarra gondolni, illetve nem tud nem ugyanarra gondolni. Itt kapcsolódhat be a benjamin-i értelemben vett *Wort* fogalma, melynek értelmezésekor Paul de Man rávilágít, hogy „nem csak az állítás ágensét, a lexikai egységét jelenti, hanem szintaxist és grammatikát is.”¹⁹ Az *Eintracht* és a *Betrachtung* főnevek ennek alapján főnévi minőségükben jelölnek valamit, és egyaránt utalnak azon összefüggések körére, melyek a Kafka-szöveg esetében tiszta (vagy tömör) grammatikával vannak megformálva, poétikai többletük által pedig a parabola behelyettesítésének örök játékára.

Az értekezés utóbbi mondatai sokkal inkább az értelmezés aktusára, semhogy a fordításra vagy annak elméletére vonatkoznak, és közvetlenül aligha kapcsolódnak hozzá. Ám Kafka puritán sorai sok kísértéssel kecsegtethetnek annak a lehetséges személynek, aki „pusztán fordítói” feladatra vállalkozik, és aki a szöveg értelmezése híján saját szerepét, tevékenységének önállóságát szükségszerűen félreérti. (Ez utóbbi Tandori Dezsőre aligha vonatkozhat).

Nyelv a nyelv mögött

Az utcai ablak című szöveg esetében a zárlat tartalmazza a kulcsfogalmat, amely – jóllehet magyarul az efféle szenvedő szerkezet nem (mindig) állja meg a helyét, jelen esetben némileg nyomatékositja az interpretáció intencionalis jellegét – a rokonság folyamatos felfedezettségében áll. Az *Eintracht* és a *Betrachtung* fogalmak amolyan poétikus tengelyek, melyeknek függvényeként jönnek létre szövegek interpretációi, mely szövegek többnyire a tisztán grammatikai viszonyokon kívül látszólag nem sokat kínálnak az olvasónak. A házi köntös felöltése, a játék, vagy maga a séta a szemlélet/szemlélődés projekciója, bekövetkezése pedig valamilyen egyetértés tárgya. Az egyetértés itt a szövegnek azon rétegébe tartozik, mely a Kafka-műveket realitásként fogadja el – a cselekvési formák közül azokkal értünk egyet, melyek valószínűek. Az egyetértés fogalma egyesíti, homogén struktúrává alakítja az interpretáció variációit, melyek a kötet cím magyar fordításában szemlélődés/szemlélet/szemügyre vétel variációiban oszlik meg, s amelyet a német *Betrachtung* homonim formája rejt. Ebből kifolyólag permanens bizonytalanság determinálja a narrátor státuszát; meghatározatlansága, illetve meghatározhatatlansága, valamint általánossága (utalva itt a *man* elsődleges jelentésére) a cselekvés szükségszerűségét és lehetetlenségét tetelezi a rövid parabolákban. A nyelvtani réteg, amely az eredetiben, valamint Tandori Dezső fordításában alapvető cselekvési formák gyakori igéit, valamint az általános alanyt jelenti, valamint a parabola rétege, melyet az elbeszélői nyelv ezen predikatív viszonyok elliptikus halmozásával sugall, ekvivalens viszonyban vannak. Az értelmezés rétegei folyton egymásba érnek, ám meghagyva egymás érvényét, nem számolva fel a másik jelenlétét. Walter Benjamin Kafka művei kapcsán a *Talmud* két szövegrétegéről beszél.²⁰ A *haggada* (történetek) és a *halácha* (magyarázat) szüntelen együtt jár, azaz: „haggadák, amelyek folyton meg-megállnak, a legrészletesebb leírásokban időznek el, mindig annak reményében ugyanakkor attól szorongva, hogy a halácha parancsolata és a formulája, a tanítás, útközben utolérheti őket.”²¹ (A hosszabb leírások jelenléte Kafka korai prózájára nem igaz, talán inkább Bruno Schulz leírásaira lehetnek vonatkoztathatók, melyekben folyamatos szétszóratásban lévő élettelen entitások azonos akarattal ruházódnak fel, antropomorf ágenssé alakulnak a sötét enyészetben. Schulznál a leírást mindig utoléri a cselekmény, az enyészetet az élet, és fordítva. A hömpölygő, jelzős többségű mondatok előbb-utóbb ágens, cselekvő alanyi predikátummal bővülnek, az idő pedig vagy kezdettől fogva nem

létezik, vagy pedig a schulz-i fikcionalitás törvényei következtében széthullik, felszámolódik a *Könyvek Könyve* és más elbeszélésekben.) Benjamin Kafka értelmezésében a *Talmud* és Kafka világának komparatív távlatait vannak felkínálva, én ismeretek hiányában a fentebb felvázolt haggada-halácha együttállást strukturális szempontként használom. Az idézetből kiemelendő mozzanatnak tartom a következőt: „[...]mindig annak reményében ugyanakkor attól szorongva, hogy a halácha parancsolata [...]jutolérheti őket.” Ha valamilyen formában jelen van Kafka korai műveiben a szorongás, akkor az analógia kényszerének tudatában. *Az utcai ablak* és a *Séta, hirtelen* cselekvője az események variációi közül teljesen mindegy, mit választ, szándékai különbözőségük ellenére azonosak, valamilyen elérhetetlen összefüggésnek köszönhetően, melyet a teologikus/anagogikus olvasat *haláchának* nevez, és amire az *Eintracht* poétikája homályosan utal, szükségszerűen összeérnek. Zárlatuk nincs: a barát meglátogatása, valamint *Az utcai ablak* befejező mondata sem tekinthető befejezésnek – amolyan kvázi-végek és egyben a kötet éppen következő szöveg-jelentéseinek megelőzései. Az elbeszélések/parabolák ennek köszönhetően egybeolvadnak, logikájuk valamilyen körkörösség mentén rendeződik. Amennyiben a parabola hagyományáról beszélünk, és ha már korábban felvetődött a mellérendelés problémája is, az interpretáció során körkörösség helyett a linearitás kifejezés relevánsabb; a parabola recepciója egy befejezetlen vonal, melyet meg kell hosszabbítani.

Walter Benjamin *A műfordító feladata* című esszéjében a kiinduló és a célszöveg kapcsolatáról, azaz arról, hogy mit nevezünk fordításnak, a következőket írja: „A műfordítás életének és tovább élésének gondolatát teljes tárgyszerűséggel, metaforikus melléközöngék nélkül kell értenünk.”²² A fordítás ez alapján egy nyelvi transzformáció, amely lehetővé teszi egy szöveg történeti létezését (s mint az esszé bevezetőjéből tudjuk, az az entitás létezik, melynek története van). A későbbiekben a hűség-szépség vita redukálására találunk példát: „A fordítás hűségét és szabadságát kezdettől egymás ellen törekvő tendenciáknak tekintették; [...] Csak ha valamely nyelvi alakzat értelmét teljesen azonosnak tekinthetjük a közlendőjével, marad ott, hozzá egészen közel s tőle mégis távol, alatta, rejtve, vagy tőle világosabban, túl minden közlésen, valami végső, valami döntő.”²³ Benjamin mondata egy szabad vers darabját is képezhetné, legalábbis mellérendelő logikája, hosszúsága és homályossága révén. A fordításelméleti esszé idézett mondatához hasonló interpretáció kapcsolódhatna, mint amilyen fentebb Kafka *Séta, hirtelen* című parabolájához. A tartalmilag (Benjaminénál egzaktabb kifejezéssel élve) „korrekt” célszöveg pozíciója hűség, vagyis a

tartalom visszaadásának szempontjából többféleképpen értelmezhető: „alatta”, „rejtve”, „tőle távol” stb.. A pozíció végső soron kijelölhetetlen, ami viszont lényeges, hogy a fordítói közlés (hűségének következtében!) az eredeti jelentőségéhez képest „valahol”, valamilyen formában létrejön. A benjamin-i fordításelmélet azonban nem elégszik meg ennyivel. A következő mondat már újabb elméleti távlattal kecsegtet: „Minden nyelvben és alakzataiban ott marad a közölhetőn kívül valami közölhetetlen, valami – az épp adott összefüggés szerint – szimbolizáló vagy szimbolizált. Szimbolizáló csak a nyelvnek véges alakzataiban; szimbolizált azonban a nyelvek alakulásában önmagában.”²⁴ (A közölhetetlen és közölhető jelentése minden bizonnyal utal Benjamin teológiai nyelvelméletére²⁵ is, az efféle összefüggések azonban dolgozatomból kimaradnak). A szimbolizáló és szimbolizált fogalmak a szavak és a mondatok szintjén is értelmezhetők; véges számú szóból végtelen számú mondat alkotható. A lehetetlen, a kudarc tehát adott, mint azt a de Man-reflexzió kapcsán már idéztem. Kafka parabolái esetében a kín valamiféle szemantikai transzformáció, analógia. A nyelvi jelek egymásutánja fordítható, ám amit együttállásuk mutat, ami végtelenbe tartó struktúráik mintázatának nevezhetünk, kétségtelenül nem. Ahogy Benjamin *A műfordító feladata* című esszéjében az olvasó szerepére is kitér; a fordítás szempontjából a befogadó a fordításproblémák kapcsán nem tekinthető lényegesnek, s amennyiben megemlítjük, csupán létezését ismerjük el. Ennek köszönhetően a behelyettesítés, az analógia, (az allegória, a metafora) és más figuratív alakzatok működése nem a fordítói intenció tárgya, hanem az olvasóé. Felvetődik a kérdés: egy figuratív szövegből mindig csak az elsődleges jelentés van lefordítva? A szimbolizált, ami természeténél fogva végtelen számú nyelvi egység egy darabját jelenti, jelentéstöbblete által válik megközelíthetetlenül; vándorol, szomszédsága, viszonya a többi szimbolizálthoz meghatározhatatlan. Kafka szövegeinek értelmében ez az állítás korlátozottan igaz, egyrészt azért, mert a fordítás sosem nélkülözi az értelmezést, másrészt (az előzőből következő) a szövegek (szimbolizált nyelvi egységek) mindig valamilyen tágabb irodalmi kontextus alapján íródnak. Kafka esetében ez a parabola hagyománya – aligha tudta volna megújítani, ha nem ismerte volna. Theo Elm korábban idézett passzusai nyomán Kafka modern parabolái sosem kecsegtetnek véges jelentéssel, azaz (és idekapcsolva a benjamin-i nyelvelméletet) szimbolizáltak. Mikor Benjamin értelmezői pozícióban ír, maga is értekezik Kafka figurativitásáról (a *haggada* és a *halácha* kapcsán). Írásai valamiféle moralitástól terhesek, melyeket nem tudnak világra hozni, ennek következtében gondolati ívük örökké folytatható, sőt: valamiféle kiegészítésre vár. Az első Kafka-kötet fordításában a szimbolizált nyelvi elemek maguk a mondatok,

melyek a Séta, hirtelen című elbeszélésben egymás mellé rendezett igékből állnak. Lexikai formájukban megragadhatóak a fordítás során, ám az analóg többlet, mely jelen esetben narratív iróniát jelent a többi *Betrachtung*-szöveg esetében a fordító által nem jelezhető.

Tandori Dezső esszéje a Kafka-szövegek olyan jelentések feltárására vállalkozik, melyek nem kimondottan a fordításelmélet tárgykörébe tartoznak. Kimondatlanul ott lappang a magyarázat kényszere, vagy valamiféle értékelés kötelessége egy elvégzett munka után. Az esszé – és ami dolgozatom szempontjából lényegesebb szempont lehet - tekinthető a nyolcvanas évek elején megjelent magyar nyelvű Kafka-kiadás első fejezetének magyarázataként is. A fejezetben ugyanis a jelentések egy bizonyos hányada nem lett lefordítva, pontosabban: a jelentések egy hányada *lefordíthatatlan*. A Kafka-szövegek (és így egyaránt más szövegek) utóéletében a fordítás valamit nem tud elvégezni. Tandori Dezső feladata a Kafka-szövegek fordításakor ez lehetett: megtalálni a magyar megfelelőket a nyelvtanian szigorú és sűrű és a poétikusan képlékeny, már-már virtuális jelentések tengelyén, s melyeket meg is talált.

Irodalom:

Franz Kafka: Der Ausflug ins Gebirge, Das Gassenfenster; Der plötzliche Spaziergang. In: Hans Jürgen Scheuer-Justus von Hartlieb-Christian Salmen (hg.): *Kafkas Betrachtung* Lektüren. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur. Band 34. Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaft. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003.

Franz Kafka: Az utcai ablak; Séta, hirtelen; Kirándulás a hegyekbe. Ford: Tandori Dezső. In: *Uő: Elbeszélések*. Ford: Antal László, Eörsi István, Gáli József, Györffy Miklós, Szabó Ede, Tandori Dezső. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1973.

Walter Benjamin: A műfordító feladata. Ford.: Tandori Dezső. In: Walter Benjamin: Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok. Magyar Helikon. Budapest, 1980. 69-86.

Walter Benjamin: Franz Kafkáról. Franz Kafka: A Kínai Fal építése. In: Uő: „A szirének hallgatása”. Válogatott írások. Vál, ford. és szerk.: Szabó Csaba. Osiris Kiadó. Budapest, 2001.

Theo Elm: A parabola mint „hermeneutikai műfaj”. In: Narratívák 2. Szerk: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó. Budapest, 1998.

Paul de Man: Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról. Ford: Király Edit. In: Átváltozások, 1994/2.

Tandori Dezső: „Az emberi egyetértés felé.” Franz Kafka rövid prózai írásairól. In: Uő: A zsalu sarokvasa. Gondolat Kiadó. Budapest, 1981.

Stefan Willer: Der Lauf der Schrift und das Gefälle des Satzes. III. „Man”. In: Hans Jürgen Scheuer-Justus von Hartlieb-Christian Salmen (hg.): Kafkas *Betrachtung* Lektüren. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur. Band 34. Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaft. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003.

Peter V. Zima: Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft. VI. Die literarische Übersetzung. Franke Verlag. Tübingen, 1992.

Jegyzetek:

¹ Nicht die Übersetzungswissenschaft als ganze ist Bestandteil der Komparatistik, sondern ausschließlich die *literarische Übersetzung*, die ist nicht nur sprachlichen, sondern auch mit ästhetischen Normen zu tun hat. – Peter V.

Zima: Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft. VI. Die literarische Übersetzung. Franke Verlag. Tübingen, 1992. 199.

² Franz Kafka: Elbeszélések. Ford: Antal László, Eörsi István, Gáli József, Györffy Miklós, Szabó Ede, Tandori Dezső. Európa Könyvkiadó, 1973. (A továbbiakban Franz Kafka: Elbeszélések.)

³ Paul de Man: Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról. Ford: Király Edit. In: *Átváltozások*, 1994/2. 74.

⁴Uo.

⁵ Tandori Dezső: „Az emberi egyetértés felé.” Franz Kafka rövid prózai írásairól. In: *Uő: A zsalu sarokvasa*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1981. 255.

⁶Uo. 257.

⁷Uo. 261.

⁸ Franz Kafka: Das Gassenfenster. A továbbiakban Kafka műveit az alábbi kötetből idézem: Hans Jürgen Scheuer-Justus von Hartlieb-Christian Salmen (hg.): *Kafkas Betrachtung Lektüren*. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur. Band 34. Peter Lang - Europäischer Verlag der Wissenschaft. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003. 165. (A továbbiakban: *Kafkas Betrachtung Lektüren*)

⁹ Franz Kafka: Az utcai ablak. Ford Tandori Dezső. In *Uő: Elbeszélések*. 28.

¹⁰ Franz Kafka: Der plötzliche Spaziergang In: *Kafkas Betrachtung Lektüren*. 33.

¹¹ Franz Kafka: Séta, hirtelen. Ford: Tandori Dezső. In: *Uő: Elbeszélések*. 15.

¹² Tandori Dezső: „Az emberi egyetértés felé.” Franz Kafka rövid prózai írásairól. In: *Uő: A zsalu sarokvasa*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1981. 259.

¹³ Franz Kafka: Der Ausflug ins Gebirge. In: *Kafkas Betrachtung Lektüren*. 60.

¹⁴ Franz Kafka: Kirándulás a hegyekbe. Ford: Tandori Dezső. In: *Uő: Elbeszélések*. 17.

¹⁵ Tandori Dezső: „Az emberi egyetértés felé.” Franz Kafka rövid prózai írásairól. In: *Uő: A zsalu sarokvasa*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1981. 262.

¹⁶ Stefan Willer: Der Lauf der Schrift und das Gefälle des Satzes. III. „Man”. In: Hans Jürgen Scheuer-Justus von Hartlieb-Christian Salmen (hg.): *Kafkas Betrachtung* Lektüren. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur. Band 34. Peter Lang - Europäischer Verlag der Wissenschaft. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003. 39.

¹⁷ Theo Elm: A parabola mint „hermeneutikai műfaj”. In: *Narratívák 2.* Szerk: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó. Budapest, 1998. 111.

¹⁸ Stefan Willer: Der Lauf der Schrift und das Gefälle des Satzes. III. „Man”. In: Hans Jürgen Scheuer-Justus von Hartlieb-Christian Salmen (hg.): *Kafkas Betrachtung* Lektüren. Historisch-Kritische Arbeiten zur Deutschen Literatur. Band 34. Peter Lang - Europäischer Verlag der Wissenschaft. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003. 38.

¹⁹ Paul de Man: Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról. Ford: Király Edit. In: *Átváltozások*, 1994/2. 76.

²⁰ Benjamin a parabola hagyománya mellett röviden értekezik Kafka narrátorai és szerzőjük azonosságáról. A korrespondancia ezen formáját a gondolatmenet eddigi fejleményei miatt dolgozatomban nem tárgyalom.

²¹ Walter Benjamin: Franz Kafkáról. Franz Kafka: A Kínai Fal építése. In: Uő: „A szirének hallgatása”. Válogatott írások. Vál, ford. és szerk.: Szabó Csaba. Osiris Kiadó. Budapest, 2001. 142.

²² Walter Benjamin: A műfordító feladata. Ford.: Tandori Dezső. In: Walter Benjamin: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok.* Magyar Helikon. Budapest, 1980. 73.

²³ Uo. 85.

²⁴ Uo.

²⁵ A probléma, hogy Benjamin nyelvgenézise, teleológiája (Uő: A nyelvről általában és az ember nyelvéről. IN: „A szirének hallgatása”. Válogatott írások. Vál, ford. és szerk.: Szabó Csaba. Osiris Kiadó. Budapest, 2001.) magában foglalja az isteni nyelv teremtő, közlő, az emberi nyelvközlő és a dologi nyelv néma megoszlását, mely nehezen összeegyeztethető az akadémikus jeljelölt-jelölt szemantikai modellel.